

FATİH SULTAN MEHMET-UZUN HASAN REKABETİNDE TRABZON MESELESİ *

Bekir Sıtkı BAYKAL

XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında Anadolu'ya hâkim olmak için şiddetli bir rekabetin başlamış bulunduğu ve bu rekabette başlıca kavga konularından birinin de Trabzon Rum İmparatorluğu olduğu görülmektedir. Gerçekten de İstanbul fatihinin Asya topraklarında en kuvvetli ve en tehlikeli rakibi Uzun Hasan idi. Bu mağrur hükümdar, Anadolu'nun doğu bölgelerini, İran'ın batı parçalarını ve Azerbaycan'ı hükmü altına alıp geniş bir devlet vücuda getirdikten sonra, kendini, Timurlenk'in biricik mirascısı olarak görüyor, elindeki maddi kuvvet ve nefsinde toplanmış bulunan yüksek hükümdarlık meziyetleri ile Türk âleminin en büyük hükümdarı sayıyordu¹. Aynı zamanda çok geniş siyasî emeller besliyor ve -öyle anlaşılıyor ki -bütün Orta-doğu'yu içine alacak üniversal bir İmparatorluk kurmak amacını güdüyordu. Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan bir belge², Uzun Hasan'ın ne derece büyük gayeler peşinde olduğunu gayet açık olarak bize göstermektedir. Buna göre Timur'un torunlarından Ebû Said, Orta-doğu'da girişmek üzere bulunduğu geniş fetihler için hazırlıklar görürken, Uzun Hasan'ın yardımına baş vurmakta ve bu yardım karşılığı olarak ona Anadolu'yu vaat etmekte idi. Akkoyunlu hükümdarı ise hiç de küçümsenmeyecek olan

* Bu yazının esasını, 1960 Moskova Şarkiyatçılar Kongresinde yaptığım bir tebliğ teşkil etmektedir. Aynı tebliğ burada genişletilmiş ve ayrıca dip notlar eklenerek bir makale haline getirilmiştir.

¹ B.S.Baykal, Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı katı mücadeleye hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu harbinin başlaması adlı makalenin sonundaki 1 numaralı vesika: Belleten XXI, 82,s. 261-296.

² A.N.Kurat, Topkapı Sarayı Arşivindeki Yarlık ve Bitikler: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Tarih Serisi, İstanbul 1940,s.119 vd. Vesikanın tercümesi s.126-128: "... Timur Bey, atan Osman Beye Diyarbekir vilâyetini vermişse ümmidim odur ki ben sana Tanrı inayeti ile Mısır, Rum (Anadolu) vilâyetlerini alıp veririm..." s.128.

böyle cazip bir teklifi reddetmekte tereddüd göstermedi. Çünkü o, aynı bölgeye kendisi göz koymuş bulunuyordu ve buralarda ikinci bir hükümdarın varlığına tahammül edemezdi. Nitekim Uzun Hasan çok geçmeden Ebû Said'i ortadan kaldırdı ve memleketini kendi topraklarına kattı. Aslında Uzun Hasan'ın birçok davranışlarından bu çeşit yüksek emeller peşinde koştuğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Osmanlıların genç ve dinamik padişahı, İstanbul'da yerleştikten ve Rumeli'de en âcil meseleleri kendi isteğine uygun bir şekilde düzene koyduktan sonra, en yakın bir zamanda Anadolu'yu kendi kılıcı altında birleştirmeye hedef edinmişti. Gerçekte kurmuş olduğu İmparatorluğun başlıca destek ve kaynağını teşkil eden Türk unsurunun kökleşmiş bulunduğu bir yurdun, çeşitli nüfuz ve hâkimiyetler altında parçalanmış bir manzara göstermekte olan Anadolu'nun siyasî birliğini gerçekleştirmek, herşeyden önce gelen bir zorunluluk olarak ortada duruyordu. Dolayısıyla Anadolu'ya sahip çıkmaya yeltenen herkesi kendine rakip görüyor ve onunla hesaplaşmayı mukadder sayıyordu.

Demek oluyor ki belli bir ülke üzerinde aynı emeller besleyen, aynı gayeler güden ve aynı derecede ihtirash hükümdarlar tarafından yönetilen iki kuvvet yanyana geliyor ve bunların yakın bir gelecekte karşı karşıya gelip çarpışmaları kaçınılmaz bir zaruret halinde kendini gösteriyordu. Kolayca anlaşılıyor ki her iki taraf da işin bir hesaplaşmaya varacağını gayet iyi biliyor ve bu sebeple her iki hükümdar da kesin sonucun tâyin edileceği gün için mümkün olduğu kadar kuvvetli bulunmak çabası içinde elinden geleni yapıyordu.

İşte, Osmanlı Devletinin doğu yönüne doğru genişleme hamlelerine Uzun Hasan'ın doğrudan doğruya karşı koyması, ilk olarak Trabzon'daki Komnenler Devleti meselerinde kendini göstermiştir. Osmanlı, Bizans ve daha başka kaynakların aynı meseleye dair verdikleri bilgiler birbirlerine uymamakta, hattâ çok defa çelişme halindedirler. Fakat son yıllarda çok önemli bir çağdaş kaynak ortaya çıkmıştır ki bu, Ebû Bekr-i Tihranî'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eseridir³. Ebû Bekr-i Tihranî, Uzun Hasan'ın hizmetinde yüksek bir

³ Bu eser, Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Ak-Koyunlular Tarihi unvanı ile rahmetli Profesör Necati Lugal ile Prof. Faruk Sümer tarafından iki cüz halinde yayımlanmıştır: *Türk Tarih Kurumu yayınlarından*, Seri III, No.7, I.cüz 1962, II.cüz 1964. Vaktiyle bu ünik eserin, Prof. Adnan Erzi'nin elinde bulunan bir kopyasından faydalanmışım.

mevki işgal etmiş ve aynı zamanda Akkoyunluların bir tarihini kaleme almıştır⁴. Şimdi bu kaynak, bugüne kadar çözülemiyen veya üzerinde tereddüt gösterilen bir takım soruları aydınlatmaktadır. Bu yazımızda sözü geçen kaynağa dayanmak ve daha önce tanınan bazı kaynakları da göz önünde tutmak suretiyle, bilinenler, mümkün olduğu derecede tamamlanmaya veya düzeltilmeye çalışılmıştır. Ancak şunu da kaydetmek gerekir ki aşağıdaki satırlar, araştırmaların sadece sonucunu kapsayan ve kısa tutulmuş bir sentez denemesinden ibarettir. Yazıda ayrıntılar üzerinde durulmamış, sonuçlara varmak için izlenen yol gösterilmemiş, tahlil ve eleştirmelere yer verilmemiştir.

*
* *

Komnen hanedanının hüküm sürdüğü Trabzon Rum İmparatorluğu ile Akkoyunlu Devleti arasındaki ilişkiler, Uzun Hasan'ın tahta çıkması zamanından çok daha gerilere gitmektedir. Bunu başından beri ana çizgileriyle izlemek her halde yerinde olur.

Bilinmektedir ki Anadolu Selçuklu Devletinin çökmesi ve Moğol hâkimiyetinin zayıflaması üzerine Anadolu'da birtakım bölgesel beylikler meydana gelmişlerdi. Bunlar, zamanın şartları ve gereklerine uyarak, sık sık Trabzon İmparatorluğunun topraklarına saldırıyorlardı. Gerçekten de Anadolu Beylikleri devrinde Gaziler diye anılan mücahitlerin büyük bir canlılık ve faaliyet gösterdiklerine şahit olmaktayız. Hıristiyanların elindeki toprakları İslâmların hâkimiyeti altına geçirmek amacını güden bu hareket, Anadolu'nun hem doğusunda, dem de batısında aynı hızla yürümekte idi⁵. İşte Komnenlerin elindeki Trabzon topraklarını Müslüman hâkimiyeti altına sokmak için savaştan bu gazilerin başbuğları arasında Akkoyunlu Beyleri özel ve seçkin bir yer tutuyorlardı. Trabzon topraklarına Akkoyunlu akımlarının ilk ikisi 1341'de⁶, bir üçüncüsü de 1343'de vukubulmuştur⁷. Bu üç akını yapan Akkoyunlu Beylerinin adları bugüne kadar bilinmemektedir. Fakat bunlardan sonra 1348 tarihinde

⁴ Yazar ve eseri hakkında bk. Kitab-i Diyarbakriyye, I, s. VII-XXV'deki Prof.F.Sümer'in Giriş bölümü.

⁵ P.Witte, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, çeviren Fahriye Arık, İstanbul 1947.

⁶ W.Heid, Histoire du Commerce du Levant au Moyen-age, Furcy Reinau tercümesi, Leipzig 1923.c.II,s.103; Panaretos Vekayinamesi, Brosset tercümesi, s. 485.

⁷ Panaretos, s.487.

dördüncü akını idare eden Akkoyunlu Beyinin adını, Trabzonlu tarih yazarı Panaretos'dan öğreniyoruz⁸. Bu zat, Uzun Hasan'ın büyük dedesi, Tur Ali Beydir. Komnenler, Akkoyunluların böylece sürekli saldırılarına kuvvetle karşı koyamayınca kurtuluş çaresini başka bir tedbirde aramışlardır: Akkoyunlularla sıhrî bağlar kurmak. Gerçekten de İmparator III. Aleksios, kız kardeşi prenses Mariya'yı Tur Ali Bey'in oğlu Kutluğ Bey ile evlendirmiş ve bu sayede Akkoyunluların dostluğunu kazanarak saldırılarını önlemeye muvaffak olmuştur⁹. Kitab-ı Diyarbekriyye'de şöyle deniliyor: Tur Ali Bey İmparator Aleksios'u yendi ve kız kardeşi Tespine (Despina)'yi tutsak aldı ve oğluna zevce olarak verdi¹⁰. Bizce önemli olan nokta, bu evlenmenin ne suretle yapıldığı, yani prensesin esir alınmak suretiyle mi, yoksa imparator kardeşinin rızası ile mi olduğu meselesi değildir; fakat izdivacın ne maksatla yapıldığı ve gerçekten akdedilmiş bulunduğu keyfiyetidir. Tarihi hakikat şudur ki Komnen prensesi ile Akkoyunlu prensi 1352 tarihinde evlenmişlerdir ve bununla iki devlet arasında, sonraları hayati bir değer kazanacak olan devamlı bir dostluğun temelleri atılmış bulunmaktadır¹¹. Gerçekten de bundan böyle Akkoyunluların Trabzon topraklarına akınları durmuş ve bir yüzyıldan daha uzun bir zaman devam edecek olan sıkı münasebetler başlamıştır¹². Nitekim Uzun Hasan'ın büyükbabası Karayuluğ Osman Bey 1420 tarihinde Erzincan'ı muhasara ettiği zaman Trabzon İmparatoru IV. Alek-

⁸ Aynı eser, s. 488-489.

⁹ Panaretos, Lampros neşri, s. 278, 281, 284, 286; Moravesik, II, s. 151.

¹⁰ Kitap-ı Diyarbakriyye I, s. 13 : و تسبینه نام دختر تکفور طربزوزرا اسیر ساخته . . . ve dip not No.2. Aynı sahifelerde bu savaş hakkında genişçe bilgi verilmektedir.

¹¹ Komnenler yalnız Akkoyunlular ile değil, diğer Türk Beyleri ile de aynı şekilde evlenme dostlukları kurmuşlardır. bk. Panaretos, s.495,505; Fallmerayer, Trabzon İmparatorluğu Tarihi, s. 124 vd; Moravesik, II, s. 254, 257.

¹² Kutluğ Beyin mezarı, bugün Sinur-köy adını taşıyan bir yerde bulunmaktadır. Sinur-köy, Erzincan ile Bayburt arasında ve Bayburt'tan 21 kl. mesafededir. Kutluğ Beyin mezarı, değerli meslekdaşım Prof. Dr. Adnan Erzi tarafından 1959 yılında bulunarak açılmış ve enkaz yığınları arasından kitabesi çıkarılmıştır; bk. Resim No. I ve II. Parça halindeki bu kitabe şöyledir : . . . والدين قتلغ بك بن بايندر الامير المرحوم طور على بك تغمدا الله بنفراته . . . bk. Ali Kemal, Erzincan Tarihi, İstanbul, 1932, s. 245; Abdurrahman Şerif Baygu, Erzurum Tarihi..., İstanbul, 1936, s. 255-256. Bu resimleri bana veren ve aynı zamanda bu yazının vücuda gelmesi için cömertçe yardımlarını esirgemiyen aziz meslekdaş ve dostuma burada teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir borç sayarım.

sios kuvvetlerinin başında onun yardımına koşmuştur¹³. Bizans tarih yazarı Dukas'a göre Karayuluğ Osman Bey de IV. Aleksios'un bir kızı ile evlenmiştir.¹⁴ Hattâ Uzun Hasan'ın annesi Sare Hatun'un bile bir Komnen prensesi olduğu ileri sürülmüştür. Fakat bu son iddianın aslı yoktur. Çünkü İbn Tagriberdi, Uzun Hasan'ın anne tarafından dedesinin adını Pir Ali olarak açıkça bildirmekte, fakat bunun kimliği hakkında herhangi bir malumat vermemektedir¹⁶.

Böylece Akkoyunlularla Trabzon İmparatorluğu arasındaki dostluk yıllar boyunca gelişmiş ve özel olarak Uzun Hasan devrinde o derece kuvvetlenmiştir ki Akkoyunlu hükümdarı Komnenler Devletinin âdeta hamisi durumuna girmiştir. Bu halin en başta gelen nedeni, hiç şüphe yok ki, Osmanlı hükümdarının Trabzon İmparatorluğuna karşı izlediği siyasette bulunmaktadır. Fatih'in babası Sultan II. Murat, başka yerlerde daha önemli işlerle uğraşmak zorunda kaldığından Trabzon'la ilgilenmeğe zaman ve imkân bulamamıştı. Fakat buna rağmen çağdaşı imparator Kalo-Yuannes sürekli bir korku içinde yaşıyordu. Bir aralık Trabzon'da oturan Bizans tarih yazarı Frantzes'in anlattığı gibi Sultan Murat'ın ölümü, Sultan II. Mehmet'in tahta çıkışı ve bu genç hükümdarın verdiği dostluk teminatı gibi olaylar, bir süre için imparatorun endişelerini gidermiş ve rahat nefes almasını sağlamıştı. Bununla beraber aynı tarihçi, düşüncelerinde yanıldığını, yeni Osmanlı padişahının tehlikeli bir hristiyan düşmanı olduğunu ve yakında Bizans İmparatorluğuna bir son vereceğini söyleyerek Kalo-Yuannes'i uyarmağa çalışmaktan kendini alamamıştı. Fakat imparator: "Tanrı büyüktür ve Türk'ün kötü nitini iyiye çevirmeğe kadirdir" diye kendini avutmuştu¹⁷.

Gerçekte Trabzon Devleti, Bizans'ın çökmesinden sonra Greklerin meşru koruyucusu durumuna girmiş, Bizans geleneğinin devam ettiricisi rolünü üzerine almıştı. İstanbul'dan sığınan birçok Rumlar burada bir sığınak buluyorlar, çeşitli faaliyetleri ile Yunanlılığa

¹³ در حوالی ارزنجان سلطان طریزون بمسکر او التحاق یافت و به امداد و اسعاد
Kitab-i Diyarbakriyye, s. 90: او در تدبیر فتح قلعه منجق و عراده و قرا بغرا رسانید.

¹⁴ bk. Hammer, GOR.II,s. 113; W.Hinz, Uzun Hasan,s. 28.

¹⁵ Hammer, GOR. s. 113.

¹⁶ İbn Tagriberdi, Havadisü'd-Duhûr, Popper neşri, s. 513.

¹⁷ Georgios Frantzes, Chronikon I, Beker neşri, Bonn 1838, 3. Kitap, s.48; Fallmerayer, s. 254.

sahip çıkıyorlar, Yunan varlığını yaşatmaya çalışıyorlardı. Şüphesiz ki Trabzon'da olup bitenler Fatih'in gözünden kaçmıyordu. Bu hal ise Sultan Mehmet'in ne devlet, ne de hükümdarlık anlayışı ile bağdaşabilirdi. O, Bizans'ın mirası üzerinde kendinden başka bir otoriteye tamammül edecek bir yaradılıştaki değildi. Bütün çabası, hâkimiyet alanı içine giren bölgelerde her çeşit yabancı otoriteyi ortadan kaldırmak hedefine yönelmiş bulunuyordu. Bu meyanda Anadolu'nun siyasî birliğini gerçekleştirmek işi en ön plânda geliyordu. Böyle olduğunun canlı bir delilini şu olayda görüyoruz: 1456'da Şeyh Cüneyd¹⁸ Türkmen kuvvetlerinin başına geçip Trabzon kapılarına kadar dayandığı zaman Fatih, Rumeli Beylerbeyi Hızır Bey komutasında bir Osmanlı birliğini Trabzon üzerine göndermekte asla tereddüt göstermemiştir¹⁹. Bu davranışı ile o, Trabzon'a karşı girişilecek her türlü müdahaleyi, doğrudan doğruya kendisine karşı yöneltilmiş düşmanca bir hareket olarak saydığını göstermiş oluyordu. Hızır Bey'in Trabzon seferi, aynı zamanda Komnenler Devletinin Osmanlı himayesine alınması ve yılda 200,000 altın vergiye bağlanması sonucunu verdi. İmparatorun çok geçmeden İstanbul'a gelen kardeşi David, bu vergiyi 300,000 altına yükseltmek zorunda bırakıldı.²⁰

İşte bu derece ağır şartlar altında idi ki İmparator Yoannes, devleti ve hanedanının varlığını tehlike karşısında görerek, kendine yardımcı ve bağlaşıklar aramağa koyuluyordu. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a, Osmanlılara karşı İmparatorun en kudretli koruyucusu olarak bu vesileyle ortaya atılmak fırsatı çıkmış oluyordu. Öteden beri topraklarını genişletmek ihtirasiyle yanan Uzun Hasan, bu sıralarda yanına varan Yoannes'in elçilerini büyük bir memnurlukla karşıladı.

Şüphesiz ki Uzun Hasan, nüfuzunu Karadeniz kıyılarına kadar genişletmeğe ve bu sayede kuzey yanını güven altına almağa büyük bir önem veriyordu. Trabzon imparatorları hanedanı ile bağlarını daha da kuvvetlendirmek amacı ile, Kalo-Yoannes'in kızı Katherina ile evlenmeğe talip oldu. İki hükümdar arasında yapılan anlaşmaya

¹⁸ Fallmerayer; s. 252; W. Miller, Trebizond, The last Greek Empire, London, 1926, s. 83 vd.; W.Hinz, Uzun Hasan, s. 20 vd.

¹⁹ Hızır Beyin Trabzon'a akını için bk. Âşıkpaşa-zade, s.266-267.

²⁰ Fallmerayer, s. 255; Hammer, GOR. II, s. 57; W.Hinz, Uzun Hasan, s.22; F. Babinger, Mehmed der Eroberer, s. 201; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, s. 52.

göre Uzun Hasan zevcesinin çeyizi olarak Kapadokya'yı alıyor, buna karşılık imparatora her türlü yardımı yapacağını vaadediyordu²¹. Ancak bu evlenme henüz gerçekleşmeden İmparator Yoannes öldü (1458). Oğlu ve ardası henüz çocuk yaşta bulunduğundan devletin yönetimini kardeşi David eline aldı. Yeni imparator da Akkoyunlularla biraz önce yapılan anlaşmaya büyük bir güven besliyor, bunu daha da kuvvetlendirmek için elinden geleni esirgemiyordu. Öte yandan Uzun Hasan da Trbzon ile kurduğu bu yeni bağlardan geniş menfaatlar umuyordu. Fakat Osmanlıların doğuya doğru yayılma hamlelerine başarı ile karşı koyabilmek için kendi gücünün ve o andaki bağlaşıkları tarafından görebileceği yardımın yetersiz olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu sebeple yeni müttefikler bulmak yollarını aradı. İşte Akkoyunlu hükümdarının bu teşebbüsleri üzerinedir ki İmparator David'in, Uzun Hasan ile Hristiyan devletler arasında aracı rolünü oynadığını görmekteyiz. David'in Burgundya Dukasına yazmış olduğu bir mektuptan²², ittifaklarını aradığı Hristiyan devletlerin Gürcistan, İmereti, Kartheli, Mengrelistan ve Ermenistan oldukları anlaşılmaktadır. Öte yandan Anadolu'da Osmanlıların tehdidi altında olan İsfendiyar Oğlu ile Karaman Oğlu Beyliklerinin de aynı ittifaka alınmaları söz konusudur. Ayrıca bu doğulu bağlaşıklara Avrupa'lı Hristiyan devletler de katılacaklar ve böylece Fatih Sultan Mehmet'e karşı Müslüman ve Hristiyan devletlerden oluşan büyük bir koalisyon meydana getirilecekti. Fatih'e karşı kurulması teşebbüsüne girişilen böyle geniş bir bağlaşıklar blokunun hikâyesini etraflıca anlatmanın burada yeri olmasa gerek. Bu sorunun çok kez üzerinde durulmuş ve doğulu hükümdar elçilerinin, Lodovico da Bologna'nın başkanlığında olarak, Avrupa saraylarını ziyaretleri ve siyasi faaliyetleri tartışma konusu yapılmıştır²³. Ancak bizim için bu teşebbüste belirtilmesi gereken önemli nokta şudur ki Uzun Hasan, büyük ülküsünü gerçekleştirebilmek için Hristiyan devletlerle giriştiği sıkı temaslarda İmparator David'i sadık ve gayretli bir aracı olarak yanında bulmuştur. Başka bir deyimle iki hükümdarın işbirliği, bir kader birliği niteliğini kazanmıştır. Yine aynı teşebbüste özellikle üzerinde

²¹ Fallmerayer, s. 261; W. Hinz Uzun Hasan, s. 29.

²² Fallmerayer, s. 261-264; W.Hinz, s. 30 vd., F.Babinger, Mehmed der Eroberer, s. 198 vd.

²³ Moriz Landwehr von Pragenau, Ludwig von Bologna, Patriarch von Anitochien: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, XXII, Innsbrück, 1901, s. 288-296,

durulması gereken ikinci bir nokta da Akkoyunlu hükümdarının, büyük ülküsü uğrunda her türlü mânevî değerleri bir tarafa bırakarak, o devrin şartları içinde mümkün görünen bütün vasıtalardan faydalanmak, elde edilebilecek bütün kuvvetleri bir araya toplayarak büyük rakibi Osmanlı padişahına karşı seferber etmek çabasını göstermiş olmasıdır. Lodovico da Bologna'nın başkanlığındaki elçilik heyeti, son defa olarak 1461 yazında Roma'yı ziyaret etti. Yapmakta olduğu temaslar, elde etmek istenen netice bakımından hiç de ümitsiz görünmüyordu. Fakat Fatih Sultan Mehmet düşmanlarından daha çabuk davranmış ve bu arada, tasarlanan büyük bağlaşmanın gerçekleşmesine meydan bırakmadan, Trabzon meselesini kendi isteğine uygun bir şekilde çözümlenmişti. Ona bu vesileyle veren de Uzun Hasan'ın kendisi olmuştur.

İmparator David, Trabzon'da devletin başına geçtiği zaman (1458) ilk iş olarak yeğeni Prenses Katerina'yı (Despina) Diyarbekir sarayına göndermişti²⁴. Bu evlenme ile de her iki tarafın isteği yerine gelmiş, yani iki devlet arasında daha sıkı bağlar vücuda getirilmişti. Bizans kaynaklarına göre David, bu vesile ile Akkoyunlu başkentine varan elçisi vasıtiyle Uzun Hasan'dan, Osmanlı padişahına vermekte olduğu vergiden kendisini kurtarmasını rica etti. Bunun üzerine Akkoyunlu sultanı, 1459'da İstanbul'a elçi göndererek, Trabzon vergisinden vazgeçmesini Sultan II. Mehmet'ten istedi²⁵. Ayrıca da, Osmanlı padişahlarının eskiden beri Akkoyunlu Beylerine verdiğimiz, fakat Timur'un ölümünden sonra yerine getirmemiş buldukları yıllık bağışları²⁶ toptan Diyarbekir'e göndermesini talep etti. Sultan Mehmet ise elçinin söylediklerini hayret ve "iğbirar" ile dinledi. Dukas'a göre Osmanlı padişahı, ertesi yıl şahsen kendisinin geleceğini ve borçlarını getireceğini ifade ederek elçiyi uğurladı²⁷.

Kitab-ı Diyarbekriyye de bu konuda genel olarak Bizans kaynaklarını teyid etmektedir. Aynı şekilde, Uzun Hasan'ın Trabzon

²⁴ Despina Hatun hakkında bk. Viaggio d'un mercante che fu nella Persia, Venetia, 1559, varak 78-91; aynı eserin İngilizcesi: the Travels of a merchant in Persia, translated by Charles Grey, 1873, s. 141-207.

²⁵ F.Babinger, Mehmed der Eroberer, s. 201-202; Hammer, GOR.II, s. 148-149.

²⁶ Bu vergi veya bağış hakkında bk. Mükrimin Halil Yınanç, İA.I, s. 258.

²⁷ Dukas'tan naklen: Hammer, GOR., Ata tercümesi, III, s. 60-61; Fallmerayer, s. 272; W. Hinz, Uzun Hasan, s. 33.

üzerinde, zevcesinin çeyizi olarak hak iddia etmekte bulunduğu yolundaki Bizans tarihçilerinin ifadelerine de uymaktadır²⁸.

Bütün bu kayıtlardan çıkarılacak sonuç şudur: Uzun Hasan bir yandan kendisi Trabzon'a sahip çıkarken, öte yandan da Osmanlıları, tehdit ile, vasallık âlâmeti olan yıllık vergiden vazgeçirmeğe ve böylece ilgilerini kesmeğe zorlamak yolunu tutmuştur. İmparator-dan cizye alması da, sırf onu himayesi altına sokmak kasdiyledir. Bu durum karşısında Fatih Sultan Mehmet için, Trabzon meselesini kesin bir sonuca bağlamak zamanı gelmiş, harekete geçmekte daha fazla beklemenin artık mânası kalmamıştır. Onu çabuk davranmağa sürükleyen başka bir dürtü de, kendisine karşı, biraz önce sözünü ettiğimiz büyük ittifakı meydana getirmek için girişilmiş bulunan siyasi faaliyet olsa gerektir. Gerçi elimizde böyle bir yargıya varmamız için açık bir delil yoktur. Bununla beraber, bazı îmları²⁹ bir tarafa bıraksak bile, Fatih'in, dünyanın dört bucağında ajanlar bulundurduğu ve sürekli olarak olup bitenleri bunlar vasıtasıyla haber almakta olduğu bilinmekteydir³⁰. Bu husus göz önünde tutulursa onun siyaset âleminde kendi aleyhine girişilen böyle bir oyundan habersiz kaldığını kabul etmek mümkün görünmez. Kaldı ki bazı olaylardan böyle bir hükme varmak her halde yanlış olmaz. Örneğin, Mısır sultanının, Uzun Hasan tarafından Hıristiyan devletlere gönderilmekte olan elçileri ve ellerindeki mektupları yakaladığını ve bundan Osmanlı padişahını haberdar ettiğini biliyoruz. Şu halde diyebiliriz ki Fatih, en azından bu vasıta ile, Uzun Hasan'ın niyet ve faaliyetlerini öğrenmiş bulunuyordu. Gerçek olan şudur ki bir an önce harekete geçmek, Osmanlı Padişahı için bir zorunluk haline gelmişti.

Böyle zorlayıcı şartlar altında Fatih'in giriştiği Trabzon seferinin yakın nedenleri ve seferin arifesinde vukua gelen olaylar hakkında kaynakların verdikleri bilgiler birbirlerine uymamaktadır. Olup bitenler üzerinde en etraflı olarak *Kitab-ı Diyarbakriyye*'de durulmakta ve böylece şimdiye kadar meçhul kalmış bazı gerçekler gün ışığına kavuşmaktadır. Ebû Bekr-i Tihranî'ye göre Uzun Hasan, elçi-

²⁸ . . . : طر بزونا بما دادند و جزیه قبول کردند . . . : Kitab'ı Diyarbakriyye s. 382.

²⁹ Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-i Sâni, Karolidi tercümesi, İstanbul, 1328, s. 146.

³⁰ Bk. F. Babinger, Mehmed der Eroberer. s. 233, 460.

³¹ Mahmud Rıza Selim, 'Asru Selâtinî'l-Memâlik, C. II. s. 233, 247.

sinin İstanbul'dan eli boş dönmesi üzerine, oğlu Uğurlu Mehmet'i Koyulhisar kalesini zapt etmeğe yolladı. Aynı zamanda Halil Tavacı'yı, bir kısım birliklerin başında Melet kalesini kuşatmağa memur etti. Bu bölgeyi yağma ve tahrip ettirdi³². Bu olayların tarihi 1459-60 kışına raslamaktadır. Çok geçmeden 2000 kişilik bir Osmanlı birliği Koyulhisar'a ulaştı ve Uğurlu Mehmet'i geri çekilmek zorunda bıraktı. Arkasından şiddetli soğuklar başladı ve bu yüzden Akkoyunlular başka bir harekete girişemediler. Fakat 1460 yılı ilkbaharında Uzun Hasan şahsen Koyulhisar üzerine yürüdü ve Osmanlıları buradan uzaklaştırdı. Bütün çevreyi yağma ve tehirp ederek taşınması mümkün olan herşeyi Koyulhisar kalesi içine yığdı. Sonra, bütün "ulus"u ile Osmanlılara karşı harekete geçeceği bir sırada, Osmanlı padişahının bir elçisi yanına geldi. Muş Ali adındaki bu elçi, padişahının barış teklifini getirmişti³³. Bu arada Uzun Hasan'ın "emirleri" Osmanlı kuvvetlerini yenmiş ve birçok tutsak ile geri gelmiş bulunuyorlardı. Uzun Hasan ise bu Osmanlı esirlerini serbest bıraktı, Muş Ali'ye iyi bir kabul gösterdi; sonra da onu, kendi elçisi Hurşit Bey'i yanına katarak, İstanbul'a yolladı³⁴. Fatih Sultan Mehmet' de Akkoyunlu hükümdarının Trabzon ile ilgili isteklerini kabul etti ve bu suretle iki devlet arasında büyük bir çarpışma önlenmiş oldu.

Ebû Bekr-i Tihranî'nin verdiği bu bilgi, bazı bakımlardan daha etraflı kayıtlar kapsamakta olan Osmanlı ve Bizans kaynakları tarafından da teyit edilmektedir ve, öyle görünüyor ki, gerçeklere uymaktadır. Yalnız bu meyanda Koyulhisar'ın Akkoyunlular tarafından yeniden alınması olayı üzerinde tartışılabilir. Gerçekte Fatih Sultan Mehmet, bu sırada Uzun Hasan ile büyük ölçüde bir karşılaşmadan kaçınmak zorunluğunu duyuyordu. Çünkü aynı tarihte o, daha âcil bulunduğu Mora seferine hazırlanmakta idi. Bu sebeple Trabzon meselesinin çözümlenebilmesi işini ileride daha elverişli bir zamana bırakması haklı ve makul görülmelidir. Bu husus göz önünde tutulacak

³² Kitab-i Diyarbekriyye, s. 382.

³³ ... :سلطان محمد روم موش علی را بطلب صلح ارسال فرمود... Kitab-i Diyarbekriyye, s. 385.

³⁴ ... وصاحب قران اسیر آنرا از قید اسار رستکار ساخت و ایلچی روم را که بیشتر رسیده بود با خورشید بک که از امرای عظام صاحب قران بود بسطان محمد ... :روانه ساخت... Kitab-i Diyarbekriyye, s. 386.

olursa, Ebû Bekr-i Tihranî'nin anlattığı gibi, Fatih'in barış dileğinde bulunmuş olduğunu kabul etmek yerinde olur.

Koyulhisar'a sahip olmak için yapılan savaşların, bu yerin stratejik önemi ile izah edilmesi gerekir. Gerçekte bu kale, İstanbul'dan Tokat, Erzurum ve Trabzon'a ulaşan ana yol üzerinde bulunmaktadır ve ne Osmanlılara, ne de Akkoyunlulara tâbi olan küçük bir Emetin başkentidir. Bu mevkiî sayesinde de doğu ile batı arasındaki ulaşımın belli başlı kilit noktalarından birini teşkil etmektedir. Hiç şüphe yok ki Osmanlılar bu derece mühim bir tahkimli yeri elde bulundurmamak istemişler, fakat aynı sebeple aynı gayeyi güden Akkoyunluların enerjik davranışları karşısında başarı kazanamamışlardır. Osmanlıların Koyulhisar'ı Akkoyunlulara bırakmalarını, ancak geçici bir hâl olarak kabul etmek icap eder. Buna rağmen Osmanlı padişahı, Trabzon hakkındaki niyetlerinden vazgeçmiş değildir. Nitekim 1461 tarihinde çıkan ilk fırsattan faydalanarak Komnenler Devleti üzerine yürümekte tereddüd göstermemiştir.

Gerçekten de Fatih Sultan Mehmet bu arada Mora despotlarına baş eğdirmiş ve ayrıca, Arnavutların başı İskender Bey ile bir barış antlaşması imzalamıştı. Böylece o, Rumeli tarafında serbest kalmıştı. Artık Trabzon meselesini kesin olarak çözümlenmek hedefi ile harekete geçmek için her türlü engel ortadan kalkmış bulunuyordu. Osmanlı kaynakları Trabzon seferinin başlangıcını, padişah tarafından veziri Mahmut Paşa'ya söylendiğini kaydettekleri şu sözlerde kabul etmektedirler: "Bu benim hatırımda bir nice seneler vardır. Anı umarım ki ben zaife Allah müyesser eyleye: biri bu ki şol İsfendiyaroğlu denilen olduğu Kastamonu'dur; biri dahi Koyulhisar'dır; ve biri dahi Trabzon'dur; ve bunlar benim huzurumu giderir, daima bunlar benim hayalimden çıkmaz"³⁵. Bu ifadeden açıkça anlaşılıyor ki padişah, İsfendiyaroğlu Beyliğini, Koyulhisar'ı ve Trabzon Devletini aynı seferle, hepsini bir çırpıda feth etmek kararında idi. Şimdi şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: acaba Fatih, Koyulhisar'ı ele geçirmeğe karar vermiş olmakla, Uzun Hasan ile ciddi bir karşılaşmayı göze almış mı idi? Gerek Osmanlı ve gerekse Bizans kaynakları, Fatih'in hasmı ile bir meydan savaşında boy ölçüşmeye hazır ve kararlı bulunduğu ihtimalini kuvvetlendirecek mahiyettedirler³⁶. Fakat bu pek isabetli görünmemek-

³⁵ Âşıkpaşa-zade, s. 154-155.

³⁶ İbn Kemal, Tarih-i Âl-i Osman, Fatih Kütüphanesi, No. 4205, varak 98 b; Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-i Sâni, s. 146.

tedir. Çünkü elimizde Fatih'in Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a yazdığı bir mektubu vardır. Sinop'u feth etmesinden hemen sonra kaleme alınmış ve şimdiye kadar dikkati çekmemiş olan bu mektup³⁷, bizi, sözü geçen kaynakların tam tersini kabul etmemize zorlamaktadır. Bundan anlaşılıyor ki Fatih'in hedefi, Uzun Hasan'ı tedip değil fakat doğrudan doğruya Trabzon'dur³⁸. Daha sonraki olaylar da, Uzun Hasan'a karşı bir hareketin söz konusu olmadığını teyid etmektedir. Bununla beraber Fatih'in, Trabzon'un fethine engel olmak için hasmının her çareye başvuracağından, bütün imkânlarını kullanacağından şüphe etmediği de muhakkaktır. Bu ihtimali daima göz önünde tutarak tedbirlerini almakta kusur göstermemiştir.

Akkoyunlu hükümdarının sefere müdahalesini önlemek için alınması gereken tedbirlerin başında Koyulhisar'ı ele geçirmek işi geliyordu. Stratejik mevki bakımından son derecede önemli olduğuna yukarıda işaret ettiğimiz bu kale, Osmanlı ordusunun geri ile bağlantısını tehdit edecek bir durumda bulunup düşman elinde kalması tehlikeli olabilirdi. Bu düşünce ile Fatih, ilk hamlede kaleyi geçirdi. Aynı bölgeden geçerken, Osmanlı ve Akkoyunlu kuvvetleri arasında birtakım çarpışmalar da oldu. Hattâ Akkoyunlular bazı başarılar da kazandılar. Bununla beraber onlar, öyle gönürünüyor ki, Osmanlı padişahının bizzat kumanda ettiği ordu ile bir meydan savaşında boy ölçüşmeyi henüz göze alamıyorlardı. Anlaşıldığına göre Akkoyunlular, doğuya doğru ilerlemekte olan Osmanlı ordusunu yormak ve yıpratmak taktiğine başvurmuşlardır. Belki de kesin sonucu, eninde sonunda, ana kuvvetlerin karşılaşmasıyla elde etmeği düşünüyorlardı. Durumun böyle olduğunu gören Fatih Sultan Mehmet, buralarda oyalanıp yıpranmadansa yürüyüş yolunu değiştirmeye karar verdi. Erzincan ovası üzerinden Trabzon'a giden ana yolu bırakarak kuzeyde Kelkit'e doğru yöneldi. Böylece o, kendisini Trabzon'a götürecek düzgün bir yoldan ayrılmış, çok daha elverişsiz olan başka bir yolu tercih etmiş oluyordu. Ancak onun böyle davranışını, bile bile girişilmiş taktik bir hareket olarak kabul etmek her halde yerinde olur. Zira Osmanlıların piyade ve ağır silahlarına karşılık Akkoyunlu ordusunun esas vurucu gücünü süvari

³⁷ Feridun Bey Münşeatı, c.I, s. 255-257.

... از كناه او در گذشته بفتح قلاع طربزون كه فرین مملكت حسن بك اق³⁸ قیونلی است و باوی قرابت نموده ، عازم آن كشتیم . امید كه استخلاص آن مرزبوم از آن كفار نا بكار شوم بآسان دست دهد. Feridun Bey, aynı mahrip s. 256.

birlikleri teşkil ediyordu. Şimdi Osmanlıların sapsmış oldukları dağlık bölgede ise bu çevik kuvvet, eğer bir taarruza kalkışacak olursa, hareket kabiliyetinden düşecek, dolayısıyla üstünlüğünü kaybedecekti. Nitekim Fatih sonradan Otlukbeli meydan savaşında da aynı taktiği uygulamış ve ezeli rakibine öldürücü yumruğu indirmekte böyle davranışının büyük ölçüde payı olmuştur. Kısaca denebilir ki Osmanlı Padişahı, daha şimdiden, rakibinden çok daha üstün vasıflara sahip bir taktisiyen olarak kendini göstermektedir.

Her ne hâl ise şimdi Fatih, bir yandan kendisine yapılacak taarruz veya tâciz hareketlerini mümkün olduğu kadar güçleştirmeye çalışırken bir yandan da rakibini tahrik edebilecek her davranıştan dikkatle kaçınıyordu. Hatta iyi niyet jestleri ile onu yumuşatmayı deniyor, bu yoldan hedefine ulaşmak için imkânlar arıyordu. Bu cümleden olarak, Uzun Hasan'a bir elçi gönderip, kendisinin bir cihada çıktığını ve Müslümanlarla hiçbir dâvası olmadığını, yalnız ve yalnız Trabzon'a baş eğdirmekten başka bir maksat gütmeyeceğini bildirmekten de geri kalmadı³⁹. Fatih'i bu derece mülayim ve kanaatkâr görünmeğe sevkeden başlıca âmil, her halde askerî bakımdan kendini tam bir güven altında görmemesi ve daha önceki çarpışmalarda kudretini ispat etmiş olan tehlikeli rakibi ile kesin bir hesaplaşma için henüz hazırlıklarının yeterli bulunmaması keyfiyetleri olsa gerektir. Yoksa bu şekilde davranışını izah etmek mümkün değildir. Ebû Bekr-i Tih-ranî bu hususta şöyle diyor: "Rum padişahı Uzun Hasan'a elçi gönderdi ve eğer annesi Sara Hatun'u murahhas olarak müzakerelere memur edip yanına gönderirse bir barış yapmağa ve Trabzon üzerindeki iddialarından vazgeçmeğe hazır olduğunu bildirdi. Fakat Sultan Mehmet sonradan sözünde durmadı, muhterem ana kraliçeyi beraberine alarak Trabzon üzerine yürüdü ve burayı fethetti"⁴⁰. *Kitab-ı Diyarbekriyye*'nin bu ifadesi biraz mübalâğalı olmakla beraber aslında doğru görünmektedir. Gerçekte Sara Hatun Fatih'in karargâhına gelmiştir. Fakat kendisiyle müzakerelere girilmemiş, sadece Trabzonu feth

... سلطان روم بطرف کلکیت کوچ کرد و ایلیچی فرستاد با آنکه مارا³⁹
... *Kitab-i Diyarbekriyye* s. 391: با مسلمانان نزاعی و خلافی نیست ما بغز و طربزون احرام بسته ایم ...

... و سلطان محمد نیز فرستاد و چنان باز نمود که اگر والده* صاحب قرآن از برای⁴⁰
مصلحت اندیشی* صلح بیاید در عوض طربزون بدهم. صاحب قرآن والده* عصمت پناه
فرستاد و ایشان نیز پسر قتلوشاه فرستادند و برآن نهج مصالحه واقع شد و سلطان روم خلاف
... *Kitab-i Diyarbekriyye*, s. 392: وعده کرد و طربزونرا فتح نمود ...

etmek için yürüyüşe geçen Osmanlı ordusu ile birlikte gitmek zorunda bırakılmıştır. Olayların akışına ve neticeye bakılırsa Fatih'in, Valide Sultan'ı rehine olarak yanında taşımak ve bu sayede herhangi bir düşmanca hareketine meydan vermemek maksadı ile Uzun Hasan'ı tuzağa düşürmek gibi bir oyun oynamış olması akla yakın gelmektedir. Ancak şukadarı da bir gerçektir ki Sultan II. Mehmet, Sara Hatunun yanına gelmesinden sonra, Akkoyunlular lehine bazı tâvizlerde bulunmuş, fakat Trabzon'u kendi topraklarına katmaktan ibaret olan esas gayesinden hiçbir fedakârlıkta bulunmamıştır. Uzun Hasan'ın ne gibi sebeplerle annesini Fatih'in yanına yollamaya razı olduğu sorusu, çeşitli kaynaklarda verilen ve birbirine uymayan bilgilere rağmen, şüphesiz ki hâla cevapsız kalmaktadır.

Yukarıdan beri söylenenlerden şu neticeleri çıkarabiliriz: Trabzon İmparatorluğunun koruyucusu olarak ortaya çıkan Uzun Hasan, bu devletin kurtarılması uğrunda Osmanlılarla kesin sonuçlu bir savaş göze alamamıştır. Kendisi için daha elverişli bir zamanın gelmesini bekliyerek, dost ve müttefikini feda etmek zorunda kalmıştır. Kesin sonucu tâyin edecek bir hesaplaşma için daha mükemmel bir surette hazırlanmış bulunmak zorunluğunu duymuştur. Gerçekten de bundan sonraki bütün çabalarını, mukadder görünen büyük gün için hazırlıklara yöneltmiştir. Nitekim aradan geçen zaman zarfında önce Karaman Beyliği üzerinde nüfuzunu kurmak için mücadeleye girişmiş⁴¹, Venedik ile, başka Müslüman ve Hıristiyan devletlerle bağlaşımlar imzalamış, nihayet doğudaki rakipleri Ebû Sait ile Cihanşah'ı ortadan kaldırmıştır. Ancak bu işleri başardıktan sonradır ki o, mümkün olan bütün kuvvetlerini toparlayarak büyük ve son rakibi Osmanlı padişahını yok etmeği denemiştir. Fakat bilindiği gibi bu teşebbüsü Otlukbeli meydan savaşında ağır bir yenilgi ile sonuçlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'e gelince: Trabzon meselesinde bir yandan askerî gösteriler, fakat öte yandan da üstün diplomasi sanatı sayesinde, oldukça kolay bir şekilde zaferi kazanmıştır ve Trabzon'u Osmanlı ülkelerine katmıştır. Buraya sahip olmakla da Rum tebaası üzerinde kayıtsız şartsız otoritesini tamamlamış, bunun dışında da Anadolu'nun siyasî birliğini kurma yolunda önemli bir ilerleme kayt etmiştir.

⁴¹ B. S. Baykal, Belleten XXI, 82. 1957, s. 261.

Şekil 1. Kutluğ Beyin mezarı.

Şekil 2. Kutluğ Beyin Kitabesi.